

Άποψη των ερειπίων της φράγκικης εκκλησίας στο Βαγιάτι της Πεντέλης

Φραγκοκκλησιά στο Βαγιάτι, Πεντέλη

Περιοχή: Βαγιάτι, Πεντέλη
Τύπος: Σταυροειδής εγγεγραμμένος
Χρονολογία: 13ος-14ος αι.

Περιγραφή:

Στη θέση Βαγιάτι στην Πεντέλη, σε ύψος 700 μ., στα δεξιά του δρόμου που οδηγεί από την πλατεία Παλαιάς Πεντέλης στη Νέα Μάκρη και πριν φτάσουμε στον Άγιο Πέτρο, βρίσκονται τα ερείπια της σημαντικής αυτής εκκλησίας που αναφέρεται από τον Ορλάνδο. Στην πινακίδα με την ένδειξη Βαγιάτι, χρειάζεται να κατηφορίσει κάποιος αρκετά προκειμένου να δει τα ερείπια αυτά.

Τα ερείπια αυτά ανήκουν σε ναό που - σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα - θα πρέπει να ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος, με ακανόνιστη τοιχοδομία. Ο Ορλάνδος* αναφέρει ότι ο καθαρός βυζαντινός αυτός τύπος, θα πρέπει να αποκλείει την κατασκευή του ναού από Φράγκους. Προκειμένου όμως να δικαιολογηθεί η ονομασία Φραγκόκκλησια, πιθανολογεί την παραχώρησή του σε δυτική μοναχική αδελφότητα, ίσως αυτή των Freres Mineurs. Τον ναό χρονολογεί στον 14^ο-15^ο αιώνα.

**Ορλάνδος Α.*, Μεσαιωνικά Μνημεία της πεδιάδος των Αθηνών και των κλιτύων Υμηττού- Πεντελικού- Πάρνηθος και Αιγάλεω, Ευρετήριο Μεσαιωνικών Μνημείων της Ελλάδος Γ', Αθήνα 1933, σ. 194.

Δυτικότερα από το Καμάρι, στη θέση Βαγιάτι, βρίσκονται τα ερείπια της λεγόμενης Φραγκοκκλησιάς⁹⁵, ενός σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού μεταβατικού τύπου, της παραλλαγής όπου ¹²⁵το δυτικό σκέλος του σταυρού είναι περιορισμένο σε μήκος και διαχωρίζεται από τα γωνιακά διαμερίσματα με συμπαγείς παραστάδες⁹⁶, με τρεις ημικυκλικές κόγχες στο ιερό και νάρθηκα. Το μνημείο δεν έχει ερευνηθεί ανασκαφικά· ίχνη τοιχογραφιών ή γλυπτού διακόσμου δεν έχουν διασωθεί. Ο τύπος, το μέγεθος και η θέση του συνηγορούν ότι κτίσθηκε ως καθολικό μονής, για την οποία δεν υπάρχουν άλλες μαρτυρίες⁹⁷. Με βάση τα τυπολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία της, η Φραγκοκκλησιά τοποθετείται χρονολογικά στον 10ο αι. Το αρχικό αγιωνύμιο παραμένει άγνωστο· η παραδεδομένη ονομασία της ίσως οφείλεται σε κατάληψη και χρήση του ναού από τους Δυτικούς μετά το 1204⁹⁸. Δεν αποκλείεται να ταυτίζεται, υπό τη νέα αυτή χρήση της, με το καθολικό μοναστήρι *Sancti Angeli de Kypolousto de Montepenteli*, που αναφέρεται σε έγγραφο του πάπα Ονώριου του Γ' το 1218⁹⁹ και

95. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μεσαιωνικά μνημεία*, 194, εικ. 259. Ο ΙΔΙΟΣ, Βυζαντινά μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας, *ΑΒΜΕ Θ'* (1961), 20, εικ. 23. Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Άνασκαφή της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου, *Επιστ. Επετ. Πολυτεχνικής Σχολής Παν. Θεσσαλονίκης Ε'* (1971-72), 335, 359, εικ. 92. JANIN, *Grands centres byzantins*, 338. KODER - HILD, *Hellas und Thessalia*, 240-241. D. HAYER, Saint Georges près de Skala (Laconie), *ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. ΙΒ'* (1984), 272, 277, εικ. 17. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, Άγνωστοι βυζαντινοί ναοί Τεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Άθήναι 1990, 90-95, εικ. 82. Ο ΙΔΙΟΣ, Η Φραγκοκκλησιά της Πεντέλης, *Ενδέκατο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης* (Αθήνα, 31 Μαΐου - 2 Ιουνίου 1991), *Πρόγραμμα και Περιλήψεις Ανακοινώσεων*, Αθήνα 1991, 40-41. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἡπειρὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη 1992³, 118 σημ. 2, 202, 249. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Αττική*, 358.

96. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 118, 246. HAYER, Saint Georges, 276-283. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Ναοὶ Τεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, 90-95. Δ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ - Μ. ΚΑΠΠΑΣ, Ο σταυροειδής εγγεγραμμένος με συνεπτυγμένο δυτικό σκέλος. Τυπολογικές διευκρινίσεις, *Εικοστό Πέμπτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης* (Αθήνα 13-15 Μαΐου 2005), *Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων*, Αθήνα 2005, 13-14.

97. Ο ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, Φραγκοκκλησιά, 41, εξέφρασε την άποψη ότι πρόκειται για ταφικό παρεκκλήσιο, η οποία όμως δεν φαίνεται για τους παραπάνω λόγους πειστική.

98. Την υπόθεση αυτή διατυπώνει ο ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μεσαιωνικά μνημεία*, 194.

99. Α. Λ. ΤΑΥΤΟΥ, *Acta Honorii III. et Gregorii IX.*, Città del Vaticano 1950, 68, αρ. 43. JANIN, *Grands centres byzantins*, 327-328. KODER - HILD, *Hellas und Thessalia*, 269. Η ταύτιση της μονής των λατινικών πηγών με τον προαναφερόμενο ναό των Ταξιαρχών στο Καμάρι δείχνει αδύναμη, έχοντας υπόψη την χρονολόγηση αλλά και τις μικρές διαστάσεις του

μνημονεύεται ξανά στα μέσα του 15ου αι., οπότε κατείχε περιουσία στην Κηφισιά¹⁰⁰.

Στη μεταβυζαντινή μονή Πεντέλης, καθίδρυμα του πρώην Ευρίπου Τιμοθέου (1578), σώζεται μικρός αριθμός μεσοβυζαντινών γλυπτών, των οποίων ο ακριβής τόπος προέλευσης δεν είναι γνωστός. Πρόκειται πιθανότατα για συλήματα συγκεντρωμένα από γύρω θέσεις και παλαιά μετόχια του μοναστηριού, που μπορούν όμως να θεωρηθούν ως ένδειξη οικοδομικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή της Πεντέλης. Εκτός από ένα γνωστό, εντοιχισμένο σήμερα, απότιμημα πλάκας σαρκοφάγου¹⁰¹, στη συλλογή περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων ένα σπάραγμα θωρακίου με την παράσταση του δέντρου της ζωής και δύο μικρά κιονόκρανα.

Τέλος, στα θεμέλια της οικίας Ε. Ζυγούρα στην Πεντέλη βρέθηκε το 1949 ένας θησαυρός 5 φόλλεων του Νικηφόρου Γ΄ που απεκρύβη γύρω στο 1081¹⁰².

---

100. J. DARROUZÈS, *Obits et Colophons*, στο: *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Όρλάνδον*, τ. Α΄, Άθήναι 1965, 303, 311.

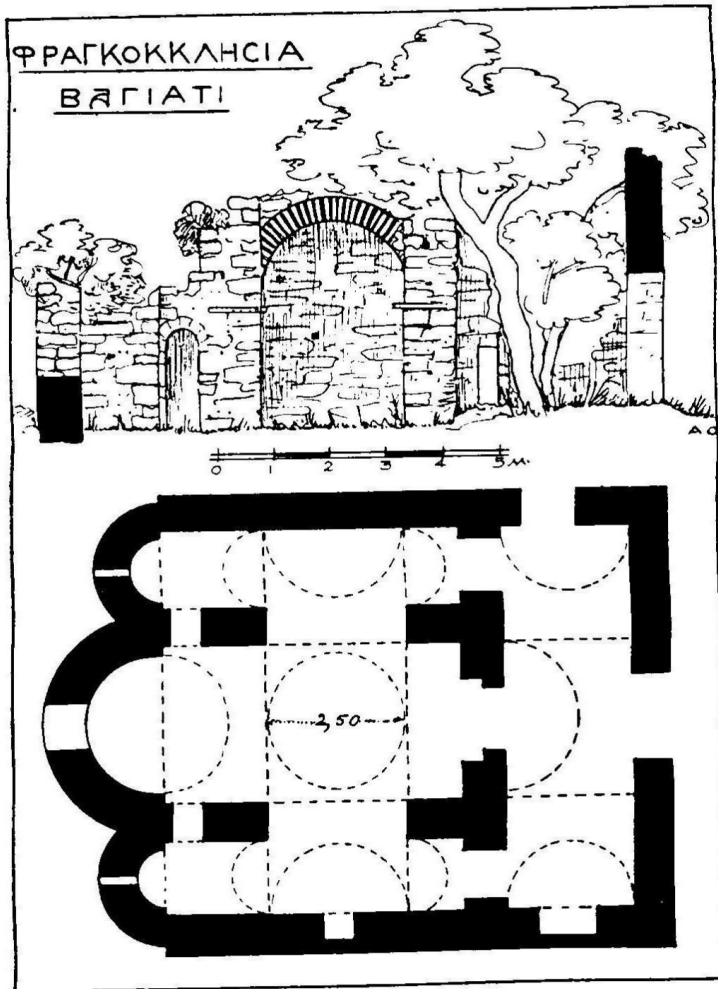
101. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μεσαιωνικά μνημεία*, 191, εικ. 254. Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988, 47, αρ. 61, πίν. 50 α-β. Ο τελευταίος το χρονολογεί στον 11ο-12ο αι.

102. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΟΥ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ - ΠΕΝΝΑ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ - ΤΣΟΥΡΤΗ, *Σύνταγμα βυζαντινών «θησαυρών»*, 81, αρ. κατ. 59 (όπου αναλυτική βιβλιογραφία).

5. ΦΡΑΓΚΟΚΚΛΗΣΙΑ

(Εικ. 259).

Εύρίσκεται εις την πευκόφυτον κλιτὸν Βαγιατί, εις ἀπόστασιν ὥρας πρὸς Ἄν. τῆς Μ. Πεντέλης. (Ῥψόμ. 700). Εἶναι ἡμικυκλιωμένον ναὸς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθησαν μεγάλαι πεῦκαι, τείνουσαι διὰ τῶν ριζῶν των νὰ καταστρέψωσι τοὺς τοίχους. Ὁ ναὸς εἶναι περίπου τετραγώνος, 8.20×9.10 , τύπου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρουλλοῦ (εἰκ. 259). Ἡ κάτοψις του εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν δικιονίων με μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τοὺς κίονας ἀντικαθιστῶσιν ἐνταῦθα δύο λίαν ἐξέχουσαι παραστάδες τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὡς συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ναῷ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ὁ ναὸς πρὸς ἀνατολὰς καταλήγει εἰς τρεῖς ἡμικυκλικὰς κόγχας, πρὸς δυσμὰς δὲ ἔχει νάρθηκα. Ἡ τοιχοποιία του εἶναι μᾶλλον ἀκανόνιστος, παραμεμιγμένη μετὰ πλίνθων. Τὰ φέροντα τὸν κεντρικὸν τρουλλοῦ τέσσαρα τόξα — ὧν σώζεται σήμερον μόνον τὸ νότιον — ἦσαν κατεσκευασμένα διὰ μεγάλων ὀπτοπλίνθων ($0.43 \times 0.20 \times 0.04$). Τὰ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ περιγεγραμμένου ὀρθογωνίου διαμερίσματα ἐκαλύπτοντο διὰ κυλινδρικών θόλων, κατὰ τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπικρατοῦν σύστημα. Ὁ καθαρῶς βυζαντινὸς τύπος τοῦ ναοῦ ἀποκλείει τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὸ Φράγκων κατασκευῆς του. Πρὸς δικαιολογίαν δὲ τοῦ τίτλου του ἀπομένει ἡ πιθανότης τῆς παραχωρήσεως ἢ καταλήψεώς του ὑπὸ Φράγκων μοναχῶν, πιθανῶς τῶν Frères Mineurs. Τοῦτ' αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ διὰ τὴν Φραγκόκκλησιαν τοῦ Χαλανδρίου.

Εἰκ. 259. Κάτοψις καὶ τομὴ τῆς Φραγκόκκλησιαις.

τινὸς τύπος τοῦ ναοῦ ἀποκλείει τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὸ Φράγκων κατασκευῆς του. Πρὸς δικαιολογίαν δὲ τοῦ τίτλου του ἀπομένει ἡ πιθανότης τῆς παραχωρήσεως ἢ καταλήψεώς του ὑπὸ Φράγκων μοναχῶν, πιθανῶς τῶν Frères Mineurs. Τοῦτ' αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ διὰ τὴν Φραγκόκκλησιαν τοῦ Χαλανδρίου.

Χρονολογία 14^{ου} ἢ 15^{ου} αἰῶνος.

8. ΦΡΑΓΚΟΚΚΛΗΣΙΑ

Εύρίσκεται ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Πεντέλην ἐκ Χαλανδρίου ἀγούσης ὁδοῦ. Ἡρειπωμένη μονοκάμαρος βασιλική, πλάτους 2,50, ἐκ μεγάλων καισαρίων καὶ ἀρχαίων τεμαχίων κατεσκευασμένη.

12. Χαλάνδρι

Αν και μοιράζεται κοινά χαρακτηριστικά με το γειτονικό του Μαρούσι ως προς την εύφορη γη και την επάρκεια σε νερό, το Χαλάνδρι σώζει ελάχιστες ενδείξεις για την κατάστασή του κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Δεν υπάρχουν γνωστές αναφορές για ανασκαφικά ευρήματα που να μαρτυρούν κατοικημένες θέσεις¹¹³, ενώ λίγα είναι τα μεσοβυζαντινά γλυπτά που έχουν επισημανθεί σε μεταγενέστερους ναΐσκους: ένα θωράκιο στον Προφήτη Ηλία¹¹⁴ και ένας μαρμάρινος κοσμήτης στον παλαιό Άγιο Γεώργιο. Ένα μεγάλο ακέραιο θωράκιο που φυλάσσεται στο Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Χαλανδρίου είναι μάλλον παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Ο ναΐσκος της Φραγκοκκλησιάς στη συμβολή της λεωφόρου Πεντέλης με την Αττική Οδό, βορειοδυτικά του κέντρου του Χαλανδρίου, για τον οποίο υπέθετε ο Ορλάνδος ότι προϋπήρχε της λατινικής κατάκτησης, αποδείχτηκε ανασκαφικά ότι είναι κτίσμα του 13ου αι. (πριν από το 1280), με ταφικό προορισμό¹¹⁵. Σε μικρή απόσταση από τη Φραγκοκκλησιά ανασκάφηκε τμήμα αποθηκευτικού συγκροτήματος αγροτικού χαρακτήρα με κύρια φάση χρήσης στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, αλλά και με δείγματα κεραμεικής και ένα νομισματικό εύρημα του β' μισού του 12ου αι.¹¹⁶

Στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής, απ' όπου εξακολουθούσε να διέρχεται η αρχαία οδός προς τα Μεσόγεια (σήμ. Λεωφόρος Μεσογείων), αναφέρεται το μεμονωμένο εύρημα ενός πίθου και ενός τοίχου βυζαντινών χρόνων που εντοπίστηκαν το 1973 στις οδούς Αισχύλου και Χρυσοστόμου Σμύρνης¹¹⁷.

113. Την πιθανή ύπαρξη «βυζαντινού» οικισμού υποστηρίζει η ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Αττική, 375-376, χωρίς επαρκή τεκμήρια.

114. Ι. Χ. ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ, Τάφος θολωτός και άλλαι ἀρχαιότητες ἐν Χαλανδρίῳ, ΑΕ 1925-1926, 181.

115. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μεσαιωνικά μνημεία*, 177, 194. ΑΙ. Παντελίδου-Αλεξιάδου, Ανασκαφές περιοχής Φραγκοκκλησιάς, στο: *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα*, 217-219. η ίδια, Αποκάλυψη ερειπίων της Φραγκοκκλησιάς στη λεωφ. Πεντέλης στο Χαλάνδρι, στο: *Αττικής Οδού Περιήγησις*, 104-109. η ίδια, ΑΔ 56-59 (2001-2004), Β'1, Αττική, 512-515, εικ. 10-13.

116. ΑΙ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ, Ερείπια αγροτικού συγκροτήματος στη Λ. Πεντέλης, στο: *Αττικής Οδού Περιήγησις*, 110-115, σχ. 2, εικ. 1-5. η ίδια, ΑΔ 56-59 (2001-2004), Β'1, Αττική, 515-517, εικ. 14-17.

117. Α. ΠΑΤΡΙΑΝΑΚΟΥ-ΗΛΙΑΚΗ, ΑΔ 38 (1983), Β'1, 61.